

Frank Vandendries

BOKKEN MET HANS ACHTERHUIS

KANTTEKINGEN BIJ 'DE UTOPIE VAN DE VRIJE MARKT'

*Communisme werkt niet omdat het niet aansluit bij de menselijke natuur.
Moeten we op een dag wakker worden om erachter te komen dat dit feit
net zo goed kan gelden voor het concept van de Westerse democratie?*

Frank Zappa

DE BOK BIJ DE HORENS PAKKEN...

Om maar direct met de deur in huis te vallen: Hans Achterhuis heeft een zondebok gevonden. Waar bijvoorbeeld nationaalsocialisten, christenen en islamieten de jood, waar socialisten, communisten en maoïsten de intellectueel, de creatieve en productieve mens de schuld geven van economische en sociale crises, daar wijst Hans Achterhuis het neoliberalisme aan. En in het bijzonder degene die kapitalisme in de postmoderne tijd onomwonden durfde te verheerlijken: Ayn Rand. "We kunnen niet om Rand heen wanneer we de kredietcrisis als uitkomst van het neoliberalisme aan de orde stellen", schrijft Achterhuis op pagina 48 van zijn in 2010 verschenen *De utopie van de vrije markt*. Of Ayn Rand zelf een neoliberal is, zal nog moeten blijken, maar *scapegoat* 'neoliberalisme' is met haar wel gepersonifieerd.

Bij alle voornoemde groeperingen is het steken van de hand in eigen boezem een doodzonde en derhalve is het veel lucratiever om iemand buiten de eigen groep aan te kunnen wijzen als schurk voor al het wereldlijk falen. Bij het aanwijzen van een zondebok gaat het altijd om zuivering: de eigen denkbeelden moeten hoe dan ook overeind blijven, en ideologisch rein, de cohesie en omvang van de achterban behouden. Realisme, nuance, debat en argumentatie zijn begrippen die geen rol kunnen, beter nog: mogen spelen, slechts het sentiment. En het sentiment waar Hans Achterhuis zich in *De utopie van de vrije markt* (verder UVM) op richt is het 'je goed voelen' bij de sociaaldemocratie, bij afgedwongen solidariteit, kortom bij 'links' – de hedendaagse variant op het in 1989 symbolisch gesneeuvelde staatsocialisme. In de eindwoorden van zijn boek wijst Achterhuis op het herpakken van en het blazen van nieuw leven in het linkse gedachtegoed – een 'nieuw' links. Anders gezegd, als de sociaaldemocratie (op punten) gefaald heeft, is het de sociaaldemocratie die (op punten) herzien moet worden. Herzien, dus niet vervangen, dus niet: het werkt niet,

we zijn in het verleden een verkeerde weg ingeslagen. Neen, het systeem en de basisgedachten over het systeem zijn correct –daar hoeven we eigenlijk niet naar te kijken– maar ‘we’ hebben het touw teveel laten vieren.

De solidaire samenleving waar Achterhuis voor pleit laat zich vergelijken met de dief die in alle oprechtheid toezegt zijn leven te willen beteren door middel van meer diefstal. Maar dat is de eindconclusie van zijn boek. Daarvoor laat hij menig (klassiek) econoom en filosoof de revue passeren om het failliet van het neoliberalisme, van ‘het’ kapitalisme te onderbouwen, te ‘bewijzen’.

In deze discussiebijdrage zonder voetnoten wil ik, op polemische wijze, de perceptie van Ayn Rand door Hans Achterhuis in diens boek onder de loep nemen – Ayn Rand die met het schrijven van *Atlas Shrugged* een blauwdruk voor het meedogenloze kapitalisme zou hebben gegeven, een ‘utopie’ die tot op de dag van vandaag nog menig lezer rode oortjes bezorgt. Die lezer bevindt zich overigens over het algemeen niet in Nederland en zeker niet in academische kringen. Dat is ook de reden dat Achterhuis zonder al teveel tegenvuur Ayn Rand kan proberen te tackelen: slechts weinigen zijn bekend met haar werk. De reacties die –in Nederland– op het boek van Achterhuis zijn gekomen, zijn afkomstig uit de libertaire gemeenschap (die met verbazing kennis neemt van Achterhuis’ lezing over de oorzaak van de financiële crisis), uit de meer of minder geletterde internet community (die met zekerheid weet te melden dat Ayn Rand wel helemaal van god en vaderland los is), van collegae uit de ‘professioneel’ wijsgerige (academische) sector: uit de diverse recensies blijkt dat men Nederlands meest gevierde filosoof eenvoudigweg napapagaait zonder zelf iets te gaan lezen uit het omvangrijke oeuvre van Ayn Rand. Dat mag natuurlijk, we leven immers in een democratie waarin ‘twitteren’ meer en meer tot een communicatieve kwaliteitsnorm verwordt.

Maar of hiermee recht gedaan wordt aan het denken, aan het gedachtegoed van Ayn Rand (of van willekeurig eenieder die met argumenten een theorie onderbouwt) is mijns inziens zeer de vraag. Vandaar deze tekst. Ter lering ende vermaeck.

In een andere, meer uitgebreide tekst met voetnoten, plaats het ik boek van Achterhuis in het brede gedachtegoed van Rand, van haar filosofisch systeem Objectivisme: *Het kapitalisme volgens Ayn Rand* (www.mindandmatter.nl). Met die bijdrage over haar denken verwacht ik de lezer in ieder geval duidelijk te maken dat Rand meer

fundament heeft, meer te bieden heeft dan dat Achterhuis met zijn, in mijn ogen, persiflage op Rands filosofie aan zijn lezer voorschotelt.

Ayn Rand (1905-1982) ontvluchtte de vroege Sovjet-Unie en dacht in de Verenigde Staten van Amerika het paradijs te vinden. Dat bleek maar ten dele zo te zijn. *Onder het plaveisel het moeras...* De grootste bekendheid heeft Rand verkregen met haar ideologische strijd tegen staatsbemoeienis op velerlei terreinen waarbij de economie het meest in het oog springt: zij wilde niet slechts een scheiding tussen staat en kerk maar ook tussen staat en economie – van beide is in de VS geen sprake. Met haar uitgesproken ethische en politiek-filosofische theorieën, het rationeel egoïsme en het laissez-faire kapitalisme, leverde zij een bijdrage om het Amerika van de *founding fathers* te redden van communistische, socialistische en democratische invloeden die een direct gevaar vormen voor de vrijheid van het individu – die vrijheid werd en wordt steeds meer opgeofferd voor ‘hogere’ gemeenschapsidealen. Individualisme en Verenigde Staten gaan op papier hand in hand maar in de politieke praktijk niet. Desondanks is het individualisme waar Rand voor staat (en wat onderbouwing heeft gekregen in haar Objectivisme, en breder: in het libertarisme) typisch Amerikaans te noemen. De beperkte bekendheid met dit gedachtegoed in het Avondland heeft ook daar mee te maken dat in West-Europese landen de gemeenschap, het collectief, vaak gevoed met nationalisme, nog immer voorop staat. De oorlogen die Europa heeft gekend hebben dan ook alle te maken met strevingen van groepen mensen over de ‘hoofden’ van andere groepen (lees: individuen) heen. En natuurlijk, dit groepsdenken, dit leggen van het primaat bij verzamelingen van mensen en niet bij het individu zelf, heeft ook buiten West-Europa tot ongekende hoeveelheden slachtoffers geleid (Stalin, Mao, Bush etc.). Soms is de onderdrukking van het individu expliciet en openlijk, vaker is zij impliciet, verborgen en subtiel, zoals in de meeste Westerse democratieën. Het gaat Rand in haar (politieke) filosofie uiteindelijk om *individuele vrijheid, zelfbeschikking, privaat en rechtmatig eigendom*. Zoals Rand het zelf kort en bondig samenvat: “Intellectuele vrijheid kan niet bestaan zonder politieke vrijheid; politieke vrijheid kan niet bestaan zonder economische vrijheid; een vrije geest en een vrije markt vloeien uit elkaar voort.”

Eenieder die zichzelf dan ook een verdediger van ‘zelfbeschikking’ wil noemen, doet er dan ook goed aan eens wat van haar te gaan lezen: dat scherpt niet alleen de geest en maar maakt tevens alert op maatschappelijke knechtingprocessen. Filosoof Tibor

Machan roemt haar vechtlust ten behoeve van de beschermwaardigheid van de kleinst denkbare minderheid, het individu : “Rand still stands as the most serious radical thinker who, maybe with a little help from her philosophical supporters, could effectuate a lasting challenge of 2,500 years of group thinking in our world, a kind of social philosophy that to our day hasn’t stopped producing some of the vile, catastrophic results for human community life.”

... EN DE KOE BIJ DE UIERS

Is *Atlas Shrugged* wel een utopie te noemen met de stelligheid waarmee Achterhuis schrijft (UVM 7): “Dit boek is de kapitalistische utopie ten voeten uit”? En op pagina 34 schrijft hij: “[We vinden] bij Rand een echte utopie, dat wil zeggen een verhaal waar je als lezer warm voor loopt omdat het je direct binnenleidt in een nieuwe, gelukkige maatschappij die – op papier natuurlijk – al blijkt te bestaan.”

Atlas Shrugged is een roman, een ideeënroman, zeker, maar een blauwdruk voor de samenleving? Als *utopie* een ‘onmogelijke werkelijkheid’ is, of een werkelijkheid die slechts te maken valt middels geweld, is het maar zeer de vraag of dat geldt voor hetgeen Ayn Rand presenteert in haar filosofie (of in *Atlas Shrugged*). In een interview met Alvin Toffler zegt ze: “I am not a government planner nor do I spend my time inventing Utopias. I'm talking about principles whose practical applications are clear. I seek to provide men –or those who care to think– with an integrated, consistent and rational view of life.” En hoe kijkt Rand zelf aan tegen de ‘utopie van hebzucht’ die zij in haar roman introduceert, *Atlantis*? “Galt’s Gulch is *geen* georganiseerde samenleving, maar een *private club* waarvan de leden eenzelfde filosofie delen. Zij geeft een illustratie van fundamentele morele principes die onder sociale relaties tussen rationele mensen liggen, principes waarop een juist politiek systeem gebouwd zou moeten worden. Zij geeft geen antwoord op vragen met betrekking tot politieke organisatie met details voor een juridisch raamwerk dat nodig is voor zowel het bewerkstelligen als het behouden van een vrije samenleving die openstaat voor iedereen, inclusief mensen met afwijkende denkbeelden. Zij gaat niet in op specifiek *politieke* principes, maar alleen op hun *morele* basis.”

Deze visie sluit aan bij wat ik aantrof in een discussie in de VS op internet naar aanleiding van de verfilming van het 1ste deel van het boek (april 2011). Ene John Doe gaf een volgende reactie op critici van *Atlas Shrugged*: “*Atlas* is niet een ‘How To Live Your Life’ of een ‘Life for Dummies’. Het gaat er niet om om Dagny, Frisco, Hank en

John Galt te imiteren. De focus ligt op belangrijke en fundamentele ideeën, en charitas en familie zijn niet echt fundamentele zaken. Dus als morgen mijn zoon belt en zegt dat hij van plan is om een week op visite te komen, dan ren ik niet naar de boekenkast om in *Atlas Shrugged* te lezen hoe ik moet reageren.” Die ‘fundamentele zaken’ komen ruimer aan bod in talloze *andere* geschriften van Rand. Natuurlijk, *Atlas Shrugged* is het magnum opus van Rand maar ook niet meer dan dat. Dus wanneer Achterhuis schrijft: “De weergave van de hoofdlijnen uit *Atlas Shrugged* laat Rands ideeën mijns inziens beter uitkomen dan de lange redevoering van Galt” (UVM 79) slaat hij de plank m.i. behoorlijk mis. De wijsgerig-theoretische redevoering is overigens juist wat de filosoof zou moeten interesseren; het verhaal is het vehikel waarmee die theorie aan een breed publiek gepresenteerd wordt. *Atlas Shrugged* is te beschouwen als een *romantisch realistisch* werk waarin Rands filosofische gedachten als raamwerk gepresenteerd worden.

Is de aan het begin van deze paragraaf gestelde vraag hiermee beantwoord of heeft Achterhuis toch wel ergens een punt gescoord? Laat ik hem het voordeel van de twijfel geven en zijn onderbouwing nader bekijken.

Achterhuis (UVM 29) benoemt, ter onderscheiding van individuele wensdromen en abstracte toekomstverwachtingen, een drietal basiskenmerken van de utopie: samenleving, maakbaarheid en totaliteit. Op die kenmerken ga ik nu in.

Maakbaarheid

De *maakbare* samenleving, zo stelt Achterhuis (UVM 42), komt bij de neoliberale utopie tot stand ‘via de vrijmaking van de markt’. En hij voegt daar direct aan toe, verwijzend naar Michel Foucault, dat die vrije markt alleen te realiseren valt met een ‘actieve en waakzame politiek van de overheid.’ “De meeste van de huidige adepten van een vrije markt weigeren deze harde waarheid onder ogen te zien.”

Waar Achterhuis aan denkt, wordt duidelijk wanneer hij deze ‘paradox’ aan de hand van de theorie van Jeremy Bentham toelicht (UVM 187 e.v.): opvoeding, disciplineren, toezicht. Worden deze termen gekoppeld aan actief overheidsbeleid, dan hebben we het natuurlijk niet meer over een vrije markt maar over een zgn. gemengde economie (zie onder). Dat er een staat nodig is, en een juridisch systeem, om, denkend vanuit de filosofie van Rand, de individuele rechten van de mens te garanderen en beschermen, staat buiten kijf. Maar of opvoeding en disciplineren karakteristiek voor de overheid zijn in relatie tot de vrije markt, is zeer de vraag. Achterhuis (UVM 193) suggereert dat

er 'een gigantische opvoedingscampagne nodig zal zijn om het volk aan te passen aan de utopische eisen van John Galt'. En: "De suggestie waarmee het boek eindigt, is dat John Galt alle macht krijgt om zijn Atlantis uit te bouwen naar nationale proporties." Bij herlezing van passages uit *Atlas Shrugged* vind ik nergens grond voor die suggestie van Achterhuis. Het boek eindigt met de opmerking van Galt: "De weg is vrijgemaakt. We gaan terug naar de wereld." De 'grap' is nu juist dat John Galt helemaal geen macht wil over zijn medemens, laat staan dat hij die 'krijgt'. Hij krijgt weliswaar aangeboden om 'Economic Dictator' te worden, of 'the greatest economic organizer', maar hij weigert dat. Mensen die op (politieke) macht uit zijn, zijn volgens Rand uiterst betreurenswaardig. Het is ook betreurenswaardig dat Achterhuis dit niet leest (of ziet) en blijft steken in insinuaties: "Want wanneer zij dat ook maar een beetje had willen doen [het schrijven van een vervolg op *Atlas Shrugged* – FV], had zij er nauwelijks onderuit gekund om een panoptische maatschappij te schetsen die misschien wel veel op het Chili van Pinochet zou zijn gaan lijken." (UVM 194)

Een samenleving kan volgens Rand rechtvaardig genoemd worden als niet 'egalitarisme' of 'behoefte' de sturende principes zijn maar de individuele rechten van mensen, en die rechten gelden voor *alle* mensen. "Voor ieder individu geldt dat een recht de morele sanctie is van iets *positiefs* – namelijk de vrijheid te handelen volgens het eigen oordeel, voor eigen doelen, volgens eigen *vrijwillige* en *niet afgedwongen* keuze. Met betrekking tot zijn naaste, zijn rechten zetten niet aan tot verplichtingen, met uitzondering van iets *negatiefs*: het niet schenden van andermans rechten." Gelijkheid onder mensen bestaat uitsluitend in het hebben van dezelfde rechten en ongelijkheid ontstaat wanneer het idee dat gelijke of meer gelijke verdeling van goederen de machtsverhoudingen in de samenleving gaan bepalen. Herverdeling wordt dan het alles bepalende criterium. Marx, Keynes, Rawls, de ontelbare apologeten van de sociaaldemocratie, zij allen vinden dat een politiek aangestuurde, gewelddadige onteigening van productiemiddelen, van producten, van creativiteit etc. een te rechtvaardigen norm is om is een beoogd ideaal vorm te geven. En het bizarre nu is dat die norm het equivalent van *maakbaarheid* is, een voor Achterhuis dus belangrijk aspect van een utopie. Een utopie draagt namelijk in zich het kenmerk van alwetendheid, van overzicht van het totaal en dat zijn nu typisch zaken die in het Objectivisme van Rand bestreden worden. Juist omdat mensen niet alwetend zijn, juist omdat mensen kunnen falen en verkeerde inschattingen kunnen maken, is

voorzichtigheid geboden en een (grote) mate van terughoudendheid bij ingrijpen in sociale verhoudingen. Een samenleving die functioneert vanuit individuele initiatiefrijkheid en bedrijvigheid en niet vanuit sturing van 'bovenaf' zou zelfs *onmaakbaar* genoemd mogen worden. Zo'n samenleving kent geen garanties, geen blijvend succes – winst en verlies gaan hand in hand. De vraag die de 'maakbaren' zich stellen is dan hoe die fluctuatie beteugeld, beheersbaar gemaakt kan worden. Het is ook vanwege het individueel menselijk *bepaalde* vermogen om kennis te verkrijgen dat de mogelijkheid van vrijwillige samenwerking een groot goed is. Tevens is moed nodig om 'nee!' te zeggen tegen de verkeerde keuzes van anderen – en moedig was Rand. (Wat overigens niet automatisch betekent dat Rand ook moedig was in haar privéleven – maar dat is geen filosofische kwestie.)

Wanneer de argumentatie van Achterhuis en de theorie van Rand wordt overzien, ligt het veel meer voor de hand om te spreken van *Atlas Shrugged* als *anti-utopie*. Niet in de betekenis van dystopie, maar als *niet* utopisch. Immers, wanneer de maakbaarheid van een samenleving politieke sturing impliceert, en de vrije markt juist getypeerd wordt door 'ontsturing' (*vrijmaking*) dan ligt het schrappen van de illusie van maakbaarheid toch voor de hand?

De samenleving

Achterhuis (UVM 42) meldt dat het begrip 'samenleving' voor Rand maar zelden een onderwerp van bespreking is. Hij beroept zich hierbij op drie citaten die zijn vermeld in het Ayn Rand Lexicon en trekt de conclusie: "We kunnen er inderdaad uit leren dat de samenleving niet bestaat. Alles wat we erover kunnen weten, komt voort uit het bestuderen van individuele mensen en hun onderlinge relaties." Om dan te beweren dat die samenleving toch ook voor Rand bestaat... Dit is een vreemde gevolgtrekking. Want wat Rand beweert is nu juist wel dat die samenleving bestaat: "De samenleving bestaat uit een grote hoeveelheid mensen die in een land samenleven, en die met elkaar van doen hebben". En: "Veel kan geleerd worden over de samenleving door de mens te bestuderen; maar dit proces kan niet worden omgedraaid: niets kan geleerd worden over de mens door de samenleving te bestuderen – door de relaties te bestuderen van wezens die niet geïdentificeerd of gedefinieerd zijn." Dat Achterhuis andere gedachten bij de 'samenleving van Rand' heeft dan Rand zelf mag de lezer van zijn boek duidelijk zijn, maar de opvatting van Rand sluit haarfijn aan bij haar concrete, individualistische benadering.

De samenleving van Ayn Rand, of beter: haar visie op een samenleving is gebaseerd op de wederkerige en vrijwillige samenwerking tussen individuen. Dat 'wederkerige' is van belang om te noemen omdat Rands filosofie geen atomistisch individualisme à la Hobbes voorstaat, hoewel ook Achterhuis dat zo wil zien: "slechts losse individuen en hun rationele belangen" (UVM 42). Maar Rand zelf schrijft in *The New Left. The Anti-Industrial Revolution*: "Gemeenschappelijkheid van waarden is noodzakelijk voor iedere succesvolle relatie tussen levende wezens." Is het dan een 'weinig plausible metafysica', zoals Achterhuis Frank Ankersmit citeert (UVM 33), om 'de intrinsieke harmonie van alle (private) eigenbelangen op de vrije markt' aan te hangen? "Volgens Rand zal het geïntegreerde, rationele individu, dat leeft in een volledig vrije samenleving, geen inherente conflicten met andere mensen hebben. Dat betekent niet dat alle mensen dezelfde smaak, opvattingen, verlangens en gedachten hebben. Dat betekent wel dat als mensen bewust en rationeel leven, zij geen inherente conflicten tussen elkaar zullen erkennen. Voor Rand is de sociale wereld noodzakelijk voor menselijk floreren. Mensen zoeken en geven van nature zichtbaarheid aan degenen waar ze van houden en met wie ze communiceren. Onafhankelijkheid leidt tot welwillendheid. Individualiteit leidt tot socialiteit", zo stelt dialectisch-libertair filosoof Matthew Sciabarra. Het accent op het delen van fundamentele waarden –waardoor bijvoorbeeld vriendschap mogelijk wordt gemaakt en waar het *Atlantis* van Rand op gebouwd is– heeft er overigens toe geleid om Rands filosofie communitaristische trekken toe te dichten.

De sociale wereld kan dan wel noodzakelijk en zelfs onvermijdbaar zijn, maar daarmee is zij niet voldoende om te floreren: wie opgezadeld wordt met mensen die kiezen voor irrationaliteit kan en/of zal belemmerd worden in het bereiken van gestelde doelen. Hangt het falen van mensen, het vermogen om irrationeel te zijn, nu dan samen met een onjuiste mensvisie of hangt het samen met de gemakzucht waarmee mensen hun leven wensen te leven (en er vaak nog mee weg kunnen komen ook)? Wordt het laatste positief en mogelijk met cynisme onderschreven, dan is de prijs hoog die daarvoor betaald wordt door degenen die wel het maximale uit hun leven willen halen.

De titel van het allerlaatste hoofdstuk van *Atlas Shrugged* is m.i. illustratief voor de gehele filosofie van Rand: *In the name of the best within us*. In de woorden van innovator Steve Jobs: "Some people aren't used to an environment where excellence is expected."

Intermezzo: de gemengde economie

De vrije markt bestaat niet, heeft niet bestaan. Ook al sprak Ayn Rand met lof over de (historische) industriële revolutie, zij noemt het *laissez-faire* kapitalisme niet voor niets ‘het ongekeerde ideaal’ – nergens ter wereld heeft een economisch systeem bestaan zonder dat de politiek er bemoeienis mee had. De afkeer die Hans Achterhuis toont bij zijn bespreking van het neoliberalisme heeft dus niet zo veel te maken met de vrije markt, en zeker niet met kapitalisme in de betekenis die Ayn Rand voor ogen stond alwaar kapitalisme niet los gezien kan worden van een specifieke ethisch-politieke benadering.

De vrije markt zoals die in de volksmond genoemd en geroemd wordt, heeft betrekking op de wijze waarop de politiek economische privileges uitdeelt. Deze economie heet ‘gemengd’, een beetje markt en een beetje, of soms wel heel erg veel, overheidssturing – en wordt wereldwijd breed omarmd. Het is deze ‘mixed economy’ die Rand uiterst gevaarlijk vindt en die aanzet tot racisme en tribalisme, kortom: fascisme. Want wat is het geval.

Omdat economische macht via de politiek gaat, is het voor producenten van belang om politieke macht te verkrijgen. Dat geldt overigens niet alleen voor producenten maar voor *iedere* groepering die vindt dat ze recht heeft op iets uit de (via belastingen efficiënt geregelde) ‘inkomsten’ van de staat. Er ontstaat een strijd tussen een veelheid aan belangengroeperingen en deze ‘pressure-group warfare’ dankt volgens Rand “haar succes aan de gemengde economie en volgt de koers van haar filosofische ontwikkeling: het begint met enkele belangengroepen en eindigt in een explosie van anti-intellectueel en anti-ideologisch groepsgeweld. Alles en iedereen kan gelden als een belangengroep zolang er maar sprake is van een zwakte (‘weakness’). Zwakte van iedere soort – intellectueel, moreel, financieel, of louter getalsmatig – bepaalt de hedendaagse maat van waardering, het criterium voor rechten en de eis om privileges. De roep om institutionele ongelijkheid is openlijk en oorlogszuchtig en het meten met twee maten wordt gezien als vanzelfsprekend.” Onderscheidingen kunnen zich in de gemengde economie in harde valuta laten vertalen: leeftijd, ras, religie, soort werk, woonwijk, ‘hoge’ of ‘lage’ kunst, of gewoon jaloezie.

Maar het gaat niet alleen om geldzaken: de invloed van de staat in de burgerlijke samenleving heeft ook gevolgen voor de wijze waarop burgers hun private levens willen leiden – bemoeizucht en –zorg wordt met wetgeving gesanctioneerd. Het raakt

de burger, om Robert Nozick aan te halen, diep in diens 'moral space'. Politieke discriminatie verwordt tot een maatschappelijk geaccepteerde gewoonte en zet aan tot een 'cold civil war'. "Niemand, werkgever noch werknemer, heeft het recht om gebruik te maken van staatsmacht en -dwang om de eigen belangen verwerkelijkt te krijgen", stelt Rand in een televisie-interview. Het kan verkeren... want wie het beste lobbiet, met geld of emotie, behaalt in de Westerse samenleving het meeste succes. Waar de bakker op de hoek zelf de broek omhoog moet houden, profiteert de bank van haar relatie met het Ministerie van Financiën en doet de olieproducent met steun van het koninklijk huis voortreffelijk zaken in het buitenland. Ook een fraai voorbeeld van de gemengde economie, een economie die dus samengaat met schendingen van individuele mensenrechten, is China: hoewel dit land de doodstraf kent voor onder meer politieke activisten, gaat toch menig niet-Chinese architect er prat op er te mogen bouwen en 'genieten' we *en masse* van de goedkope producten die er vandaan komen. Maar we hoeven –dus– niet eens zover over de landsgrenzen te kijken: binnen onze eigen grenzen gebeurt meer van hetzelfde. Denk aan gemeenteambtenaren die enthousiast bestemmingsplannen maken en opleggen. Denk aan de omgang van de rijksoverheid met zgn. klokkenluiders: staatsmacht wordt ingezet om specifieke belangen van specifieke personen of organisaties te beschermen. Dat levert een mooi scrabblewoord op: doofpotpolitiek.

Wanneer ik nu kijk naar hoofdstukken 26 tot en met 30 van *De utopie van de vrije markt* en Achterhuis' afkeuring – in navolging van Naomi Klein – van de vele *atrocities* in diverse landen, van de schendingen van persoonlijke integriteit en eigendommen, kan ik alleen maar wijzen op het bestaan van overheden die een belang (profijt) hebben bij het dienen van het belang van bepaalde producenten en dienstverleners (corporatisme). Achterhuis zou er overigens goed aan doen de stevige kritiek van Johan Norberg (mei 2008) eens te lezen om te beseffen hoe willekeurig Klein het werk van Milton Friedman leest, hoe ongenueanceerd zij 'het' neoliberalisme interpreteert en hoe zij rommelt met historische feiten om een anti-kapitalistisch statement te maken: *The Klein Doctrine: The Rise of Disaster Polemics* (www.cato.org).

Macht corrumpeert, dat is een empirische waarheid. Nu ben ik filosoof en, net als Achterhuis, geen econoom, maar... wat heeft dit alles te maken met de filosofie van Ayn Rand en haar vermeende utopie *Atlas Shrugged*? Niets.

Wat ik hiervoor al even heb aangestipt, is de relatie financiële sector-overheid. En dan kom ik ook uit bij de relatie Greenspan-FED en de relatie Greenspan-Rand. Achterhuis (UVM 52) vindt de verbinding van de *persoon* Rand zo bepalend voor haar *filosofie*, dat het hem zelfs niet lukt om het handelen van Alan Greenspan in zijn hoedanigheid als FED-voorzitter los te zien van het Objectivisme. Wat Greenspan namelijk deed als voorzitter staat haaks op het *laissez-faire* kapitalisme: onder meer instemmen met belastingheffing om de staatskas te vullen en het ideologisch loslaten van de goudstandaard waar hij in Rands *Capitalism. The Unknown Ideal* nu juist een pleidooi voor hield. Op pagina 50 wijst Achterhuis daar op: “Later zwakte [Greenspan] naar eigen zeggen de radicaliteit van deze nieuwe ideeën wel enigszins af.” Dat is interessant want die afzwakking betekent namelijk dat er zonder enige twijfel afstand genomen wordt van Rands radicale *filosofie* (en niet per se van haar *persoon*). De Federal Reserve Bank is net als alle andere centrale (nationale) banken een *instrument van de overheid* om de financiële markt te beïnvloeden en te reguleren. Bij het zoeken naar oorzaken voor de economische crisis is het te begrijpen dat er gekeken wordt naar de rol die centrale banken en Ministeries van Financiën hebben gespeeld. Maar kritiek op het feitelijke handelen van Greenspan, is kritiek op de *gemengde economie*. Dat het hele fenomeen ‘centrale bank’ haaks staat op het idee van een vrije markt, staat buiten kijf.

Totaliteit

Het totalitaire of holistische karakter, het derde criterium van de utopie, is een interessant punt omdat Rand zich in haar filosofie keert tegen dualistisch denken. Het verstand staat niet tegenover het gevoel, het lichaam niet tegenover de geest, het individu niet tegenover de gemeenschap, feiten niet tegenover waarden, empirisme niet tegenover rationalisme, negatieve niet tegenover positieve rechten – het Objectivisme is ‘rechts’ noch ‘links’ (en om de *stand-up comedians* onder ons voor te zijn: vleesch noch visch). Haar visie op mens en werkelijkheid is samenhangend, omvattend en kan zelfs *organisch* genoemd worden.

Matthew Sciabarra: “Het Objectivisme van Rand behoudt de onlosmakelijke verbinding tussen waarnemingen *en* concepten, ervaring *en* logica, emotie *en* rede. Het beoogt de compartimentering van de sociale wetenschappen en de atomistische fragmentering van kennis te beëindigen, en streeft een organische visie op de samenleving na die

zowel kritisch is als revolutionair.” Rand wijst mysticisme af, maar ook essentialisme en monisme waarmee alles eenvoudig lijkt te kunnen worden gereduceerd. Zij wijst het bestaan af van het intrinsiek goede, van het sociaal goede en keert zich tegen de geldigheid van het subjectief gevoeld goede. Kennis en waardering los zien van contexten waarin de individuele mens zich bevindt en begeeft, is *not done*. Abstracties die binnen de diverse wetenschappen gehanteerd worden zijn voor alles bedoeld om grip op en begrip van de werkelijkheid te krijgen, om theoretisch structuur aan te brengen. Maar om abstracties tot essenties te verklaren, om alles absoluut determinerend te beschouwen, is het tekort doen aan het complexe, het interrelationele en gevarieerde van die werkelijkheid. Sciabarra: “Wat benadrukt moet worden is dat voor Rand het doel van de sociale analyse *emancipatie* is. Elk aspect van haar kritiek vraagt om verandering en transcendentie. In lijn met haar revolutionaire ambitie zocht ze mogelijkheden om de fundamentele wortels van hedendaagse problemen bloot te leggen en verkondigt een volledig, consistent en radicaal alternatief te bieden voor de status quo.”

De standvastigheid van Rand om haar filosofie als *omvattend systeem* te presenteren en haar continue accent op het verbinden van theorie met praktijk, heeft (ook) andere auteurs de vraag doen opwerpen of het Objectivisme geen totalitaire trekken heeft, of er toe zal leiden. Ze spreekt namelijk ook over een ‘culturele renaissance’, over de wedergeboorte van het menselijk intellect waartoe zij met haar Objectivisme een belangrijke bijdrage aan levert, zo niet de belangrijkste, en kan daar anders toe worden gekomen dan door geweld, door hervormingen op te dringen? Immers, wie wil kan ‘rationaliteit’ betrekken in de geestelijke gezondheid: wie irrationeel leeft, leeft ongezond en graaft zo mogelijk zijn eigen graf. Is een Ministerie van Volksgezondheid dan niet voor de hand liggend om irrationaliteit te bestrijden? Maar de filosofie van Rand wil juist het geweld uitbannen uit de menselijke relaties. En al zal Rand als moralist ‘irrationeel’ gedrag afkeuren, als politiek filosoof weet zij dat geweld geen soelaas biedt: “Mensen hebben een vrije wil. Er is geen garantie dat ze ervoor kiezen rationeel te zijn, op welk moment of in welke generatie ook.” Wel is zij geïnteresseerd in het ‘waarom’ van het irrationele gedrag: wat maakt het mogelijk dat mensen bijvoorbeeld racistisch zijn of hun toevlucht zoeken in verdovende middelen; of: waarom kiezen mensen ‘vrijwillig’ voor onderdrukking?

Het morele en het praktische zijn voor Rand nauw verbonden. Dit betekent dat het problematisch is een a priori uitspraak te doen over wat goed is voor iemand, laat staan dat er eenvoudigweg een dwingende, algemene uitspraak gedaan kan worden over de inhoud van 'het' goede leven. Rand noemt twee voorwaarden om zowel te overleven als een goed leven te bewerkstelligen: denken en productieve arbeid. Het enige 'algemene' goed, zo kan verder gesteld worden, is de bescherming van de individuele rechten.

Ayn Rand houdt –ook in haar psychosociale analyse– individualistische uitgangspunten overeind en hoewel zij graag zou willen zien dat haar filosofie breed gedeeld wordt, is het opdringen ervan uit den boze: ethiek stopt waar geweld begint.

Overige utopische kenmerken

Naast bovenstaande 'kardinale' kenmerken van de utopie noemt Achterhuis (UVM 44-45) er nog een aantal. Die ik kort zal bespreken.

Zuiverheid van de personen. "Dat [de] nadruk op zuiverheid onvermijdelijk tot zuiveringen en uitsluitingen leidt, zien we in de roman en ook in het persoonlijke leven van de schrijfster." Achterhuis laat filosofie, fictie en persoon samenvallen. Laat ik Achterhuis, die 'consistentie en argumentatie' hoog in het vaandel heeft staan (UVM 221), er op wijzen dat de sterk *individualistische* grondtrek van Rands filosofie mede voortkomt uit haar *beargumenteerde* afwijzing van het vroege en late communisme. Ook haar persoonlijke ervaringen met het antisemitisme in Rusland en in de VS zullen een rol daarbij gespeeld hebben. Jennifer Burns vertelt in *Goddess of the Market. Ayn Rand and the American Right* over een merkwaardig voorval dat het einde inluidde van de relatie tussen Rand en kennissen. "During a spirited political discussion Millie shocked the others by opining, "I don't much think of Hitler, but I'll have to agree with him that he should have incinerated all those Jews." Rosalie remembered a silence that stretched to eternity. Then Rand said in a beautifully modulated tone, "Well, Millie, I guess you've never known, but I'm Jewish." Rand schreef ook een voorwoord bij het boek van *The Ominous Parallels. The End of Freedom in America* van Objectivist Leonard Peikoff waarin hij filosofische opvattingen onder loep neemt die hebben bijgedragen aan de intellectuele overwinning van de Nazi's: "He shows that a nation brought up to regard the principles of duty and self-sacrifice as cardinal virtues will be helpless when confronted by a gang of thugs who demand obedience and self-sacrifice."

Waar Achterhuis' idee van 'zuiveren' vandaan komt, is mij een raadsel – dat 'de denker des vaderlands' tot dergelijke stemmingmakerij in staat is, vind ik des te kwalijker. *Atlas Shrugged* is, zoals gezegd, een ideeënroman. Hoewel de meningen verschillen of de karakters uit het boek zwart-wit, 'zuiver', genuanceerd of realistisch zijn neergezet, of dat de psychologische ontwikkeling van de hoofdpersonen voldoende tot uiting komt, er valt in ieder geval van te zeggen dat ze ideaaltypisch zijn: de protagonisten vertegenwoordigen idealen en lichten ideeën toe. Punt. Komma.

Liefde en seksualiteit. Onvoorwaardelijke liefdes- of vriendschapsrelaties hebben voor Ayn Rand geen betekenis omdat 'onvoorwaardelijk' inhoudt dat je met iemand een relatie aan kunt gaan zonder dat die relatie *gewaardeerd* wordt. Zo'n relatie is waardeloos – letterlijk.

Het aangaan van een waardevolle relatie, waar een seksuele relatie toe gerekend mag worden, duidt enerzijds op het hebben van een belang in de relatie met een ander, anderzijds op de waardering van de *deugdelijkheid* die door de relatie vertegenwoordigd wordt. "Het zijn slechts irrationele, emotie gemotiveerde personen die liefde weten te scheiden van iedere normering van waarden, waarbij kans, toevalligheid en blinde keuzes prevaleren. Wie hier iets bij wint, wint niet veel want liefde noch emotie hebben een betekenis." Aldus Rand in *The Virtue of Selfishness. A New Concept of Egoism*.

Achterhuis wil graag een scherp onderscheid maken tussen het vermeend hardvochtige kapitalisme en de menslievendheid en het sociale invoelen van niet-kapitalisten (UVM 66), maar hij kan dat alleen doen wanneer hij voorbij gaat aan het blijvende accent dat Rand legt op de combinatie van context en persoonlijke waardering, op het gegeven dat niemand de a priori *plicht* heeft iets te doen voor zijn naaste. Wie handelt uit plicht pleegt volgens Rand een aanslag op het verstandelijke, waarderende en liefhebbende vermogen van de mens, het vernietigt zijn 'self-esteem': er blijft geen 'zelf' meer over. Voor Rand is dan ook alles wat 'moet' conditioneel van aard en slechts hypothetisch te duiden: als...dan... Dat de kritiek op de deontologische ethiek van Kant mogelijk pijnlijk is voor Achterhuis die de Duitse filosoof 'hoogacht' (UVM 18), is helder. Of Rands benadering van Kants filosofie 'onzinnig' is, laat ik aan het oordeelsvermogen van de lezer dezes over.

Arbeid. Productiviteit is voor Rand een deugd in die zin dat het gaat om de positieve erkenning van de *objectieve* noodzaak dat (productieve) arbeid nodig is om te overleven. Het is de expliciete uitdrukking van het rationele vermogen van de mens, van diens creatieve proces, waardoor hij in staat is tot zelfsturing, tot vormgeving in/van de werkelijkheid naar het beeld van zijn waarden. Rand zegt ook: “Wat ethisch relevant is, is niet de mate van iemands bekwaamheid of de kwaliteit van diens werk, maar de wijze waarop iemand ten volle en zo doelgericht mogelijk gebruik maakt van diens verstand.” De mate van productiviteit en van succes (op welk terrein ook), wordt bepaald door de inspanning die iemand wil of kan verrichten. Niet iedereen kan overal even succesvol zijn. Maar... is dit nu een typisch utopisch aspect? Er wordt door Rand gewezen op een natuurlijk gegeven, op iets wat zowel geldt voor actuele als voor ideële samenlevingen. Niettemin, zowel arbeidsmarktsturing als herverdeling van goederen door een overheid wordt vanuit libertarisch perspectief als zijnde onethisch afgekeurd. De verantwoordelijkheid voor ‘delen’ ligt volledig bij het individu zelf: dat is de ultieme lakmoesproef voor filantropie.

Geweld. “Zelfs de schijnbaar meest vreedzame utopische samenlevingen blijken voor de goede observator op geweld te berusten of van geweld doortrokken te zijn. (...) Kennelijk kan ook de utopie van Rand alleen maar gebouwd worden op een fundament van geweld dat nodig is om het oude totaal te vernietigen teneinde de nieuwe te kunnen creëren.” (UVM 45) Ayn Rand wijst geweld af, maar zij is geen pacifist. Geweld als *reactie* op het geweld van anderen, als vergelding, is geoorloofd.

Filosoof-piraat Ragnar Danneberg neemt terug wat met geweld is afgenomen, producenten vernietigen hun eigendommen omdat anderen zonder toestemming er mee aan de haal gaan. De gretigheid en ondergang van al degenen die ‘geloven’ in het genie van Francisco d’Anconia is meer van hetzelfde laken en pak. Het hebben van eigendom betekent dat je ermee kunt doen wat je wilt; je kunt (mag!) het vernietigen. De uitoefening van geweld hoeft voor Rand overigens niet alleen geduid te worden als iets ‘fysieks’ maar betreft ook meer administratieve zaken als fraude, contractbreuk en belastingheffing.

De rampen met de vele slachtoffers in *Atlas Shrugged* zijn het gevolg van de levensovertuiging die door slachtoffers wordt aanhangen, zij zijn daarvoor zelf verantwoordelijk en niet degenen die een dergelijke ethiek verwerpen en in staking zijn gegaan: Galt c.s. wijzen juist ‘een fundament van geweld af’. Het is dus niet zoals

Achterhuis stelt dat de samenleving wordt gesaboteerd, maar wel dat samenleving *zichzelf* saboteert. Rand in *Atlas Shrugged*: “Let the world discover who they are, what they do and what happens when they refuse to function.”

Radicale breuk die leidt tot een nieuw begin. Moet voor Rand een volledige vernietiging van de *echte*, bestaande samenleving plaatsvinden alvorens haar kapitalisme systeem gestalte kan krijgen? Anders gezegd, is een gewelddadige revolutie nodig om het ideaal te realiseren? Dat het om een omwenteling gaat is evident, maar een omwenteling forceren met geweld werkt averechts – de geschiedenis is daar getuige van. Wat nodig is, is een gewijzigd ethisch, politiek en economisch besef en dat besef kan alleen tot stand gebracht worden met argument en overtuiging, wil het –voor lange tijd– beklijven. Rand: “De afgelopen twee eeuwen heeft de antirationele filosofische trend haar gang kunnen gaan en zij bereikt nu haar climax. Het vereist een filosofische revolutie, of beter: een wedergeboorte van de filosofie, om hier verzet tegen te plegen. Ideeën kunnen alleen worden bevochten met ideeën.” Die wedergeboorte gestalte geven, is echter geen sinecure: “Een politieke strijd is slechts een schermutseling met musketgeweren, een filosofische strijd is een nucleaire oorlog.” Maar Rand is, in overeenstemming met haar optimisme en welwillendheid, en ondanks haar besef dat een *shortcut* niet mogelijk is, vol vertrouwen: “We have an indestructible weapon and an invincible ally (if we learn how to use them): reason and reality.”

Ik ben geneigd te concluderen dat juist een geleidelijke overgang voor de hand ligt en dat de radicaliteit van de ideeën van Rand slechts hun praktische neerslag kunnen krijgen indien zij geworteld kunnen raken. Niet door hersenspoeling of heropvoeding van staatswege, niet door een breuk met fysiek geweld te forceren.

Het boek van Hans Achterhuis vraagt om nog meer repliek als het gaat om diens kritiek op of lezing van Ayn Rand. Achtereenvolgens bespreek ik kort haar opvattingen over egoïsme, kapitalisme, sta ik stil bij het verschil tussen neoliberalisme en Objectivisme (libertarisme), bij de waarde van het begrip ‘links’ en bij Aristotelische ‘aanbevelingen’.

Rationeel eigenbelang

Het *rationeel* egoïsme (ethisch, humanistisch of klassiek individualisme) van Ayn Rand onderscheidt zich nadrukkelijk van het *psychologisch, subjectief, hedonistisch en*

atomistisch egoïsme. Rand stelt dat het doel van een menselijk leven het bereiken van het eigen geluk is. “Dit betekent *niet* dat hij indifferënt is jegens zijn medemens, dat menselijk leven verder van geen waarde is en dat hij geen grond heeft anderen in noodsituaties te helpen. Het betekent *wel* dat hij zijn *leven* niet ondergeschikt maakt aan het welzijn van anderen en dat hij zijn leven niet opoffert aan de behoeften van anderen.” Iemand die dat wel doet, is een altruïst. “Het basisprincipe van het altruïsme behelst dat een mens geen recht heeft voor zichzelf te leven, dat gediensigheid aan anderen de enige rechtvaardiging is voor zijn leven en dat zelfopoffering de hoogste morele plicht, deugd en waarde is.”

Geluk is alleen mogelijk voor de rationele mens; de mens die niets anders verlangt dan rationele doelen, die niets anders zoekt dan rationele waarden en zijn vreugde ontdekt in niets anders dan rationele handelingen... Ayn Rand ziet geluk als de bewustzijnstoestand die voortkomt uit het verkrijgen van de eigen waarden, als een *toestand van niet-contradictoire vreugde*. Het is het resultaat van het nastreven van consistente doelen in iemands leven en ethiek heeft als functie het daartoe aandragen van *richtlijnen conform de menselijke natuur*. “Ethiek is geen mystieke fantasie, geen sociale conventie, geen verspilbare, subjectieve luxe die zomaar gewisseld of weggedaan kan worden als het zo uitkomt. Ethiek is een *objectieve, metafysische noodzakelijkheid voor het menselijke overleven* – niet bij gratie van het bovennatuurlijke, van de medemens of een bevestiging, maar bij gratie van de realiteit en de aard van het menselijk leven.” En dat menselijk leven is voor alles individueel; diens individualiteit is niet verder reduceerbaar – het individu behoort aan zichzelf, ook al maakt hij deel uit van een familie, een stam, een samenleving. “De menselijke natuur geeft ruimte aan het potentieel van de substantiële dimensie van individualiteit in het leven van iedere mens: zelfsturing, zelfbeschikking, persoonlijke verantwoordelijkheid, creativiteit, originaliteit, innovatie”, aldus Tibor Machan. Mens-zijn is afgescheiden zijn. Een *rationeel*, zelfdenkend mens is in staat zijn eigen leven vorm te geven *ondanks* de ander en niet slechts dankzij.

Kapitalisme

De samenleving die Rand voor ogen had, zou er een moeten zijn die mogelijk, die haalbaar is, die realistisch is in uitgangspositie, die de complexiteit van het samenleven onderschrijft én gedragen wordt door een morele visie die (juist) *niet* utopisch van aard is: *kapitalisme* – *niet* het economisch systeem dat getypeerd wordt

met uitbuiting en platte hebzucht, maar een samenleving waarin het respect voor en de bescherming van de individuele rechten van mensen de criteria zijn. *Het summum bonum* dat door het kapitalisme gedragen wordt, is niet collectief van aard maar krijgt gestalte in de zelfrealisatie van de individuele mens die een doel-in-zichzelf is.

Binnen het Objectivisme kan economie niet los gezien kan worden van morele en politieke beginselen: “The great mistake is here in assuming that economics is a science which can be isolated from moral, philosophical and political principles, and considered as a subject in itself, without relation to them. It can’t be done.” Het beeld van de *homo economicus*, en ik ben geneigd in diens kielzog de *homo consumens* mee te nemen, is het menstype dat klaarblijkelijk hoort bij het neoliberalisme. Bij dit menstype worden alle menselijke verhoudingen gereduceerd tot economische transacties. De *homo economicus* is alleen geïnteresseerd in de eigen nutsmaximalisatie (dat dat over de rug van anderen gaat, zal hem een zorg zijn; denk aan de Bernie Maddofs van deze wereld); de *homo consumens* heeft slechts één streven: *I want it all and I want it now* (ook al kan hij het niet betalen en maakt hij later gretig gebruik van de mogelijkheid van schuldsanering) – voor beiden is uitgestelde behoeftebevrediging problematisch. Een dergelijk, in wezen sterk subjectivistisch mensbeeld (‘het’ individualisme) kan makkelijk bekritiseerd en getackeld worden vanwege de eenvoudige visualisatie van dat beeld.

Alleen aandacht voor economische betrekkingen leidt tot een verschaald mensbeeld. Dit sluit aan bij de denkbeelden van Karl Polanyi zoals opgemerkt door Achterhuis (UVM 110): “Volgens Polanyi treffen wij nergens een apart systeem van economische keuzes en berekeningen aan dat los stond van de maatschappelijke verhoudingen. Hoe een bepaalde markt werkt, dient dan ook steeds vanuit de bredere maatschappelijke context te worden bestudeerd.” (Zie ook boven: Totaliteit.)

Ayn Rand staat dus kritisch ten opzichte van dat eenvoudig te parodiëren mensbeeld. Haar theorie over geld sluit bij die kritiek aan: geld is de materiële vorm van het principe dat mensen die samen willen werken en een overeenkomst willen sluiten, dat doen middels ruil: waarde voor waarde. In *Atlas Shrugged* schrijft zij: “Welvaart is het product van de menselijke capaciteit tot denken. Wordt geld dan gemaakt door degene die een motor ontwikkelt ten koste van degene die dat niet doet? Wordt geld gemaakt door de intelligente mens ten koste van de dwaze? Door de bekwame mens ten koste van de incompetent? Door de ambitieuze mens ten koste van de luie? Geld wordt

gemaakt –voordat het gestolen kan worden– door de inspanning van een oprecht mens; eenieder naar mate van eigen vermogen en bekwaamheid. Een oprecht mens weet dat hij niet meer kan consumeren dan hij heeft geproduceerd.” Deze laatste opmerking laat zich ook als volgt lezen: wie meer geld uitgeeft dan hij feitelijk heeft te besteden, komt in de problemen. Deze veralgemenisering maakt de grondslag van het failliet van de verzorgingsstaat direct duidelijk. De huidige financiële crisis is het gevolg van ernstige systeemfouten: overheden die met geweld burgers bestelen en naar eigen hartenlust spenderen, overheden die geld kunnen (laten) drukken (feitelijk valsmunterij) en van ‘waarde’ voorzien, zijn in staat gebleken om mondiaal immense financiële problemen te veroorzaken. Anno 2011 is de eurotische droom van menig Europees politicus meer en meer een nachtmerrie geworden – niettemin denken al die politici dat het politiek-economische systeem dat het probleem veroorzaakt het ook weer kan oplossen.

‘Making money’, in de betekenis die Rand eraan geeft, heeft betrekking op het creatief kunnen handelen, op het in vrijheid tot rijkdom en welvaart kunnen komen. Dat er mensen zullen zijn die hun geld anders gebruiken dan de betekenis die Rand eraan geeft, hangt samen met de vrijheid die mensen hebben om, in haar ogen, *irrationeel* te handelen. “Geld is het gereedschap voor degenen die én een hoog niveau van productiviteit hebben bereikt én een lange-termijn controle over hun leven hebben. Geld is niet slechts een ruilmiddel; belangrijker nog: het is een *spaarmiddel* waardoor uitgestelde consumptie mogelijk is en tijd gekocht wordt voor toekomstige productie.” De economische crisis is niet gekoppeld aan het denken van Ayn Rand en haar ideeën over ‘de’ markt, hoe graag Achterhuis daar ook een verband wil zien, met gebruikmaking van onder meer de theorie van Karl Marx. Niet vergeten mag worden dat het kapitalistisch mensbeeld van Rand een ander is dan dat van Marx. Ook de inzet van Gordon Gekko om diens ‘perverse geloofsbelijdenis’ te verbinden aan Rands *Utopia of Greed* slaat als een tang op een varken. Rands woorden over de *intellectuele, niet-berekenbare* bonus (‘Pyramid of Ability’) koppelen aan de vermaledijde bonuscultuur is uitermate suggestief (UVM 276-277). Wat Achterhuis namelijk beweert: “De oplossing ligt er kennelijk in dat ze voor hun grote verdiensten boven op hun betaling nog extra financiële bonussen moeten ontvangen” zal hij *niet* kunnen onderbouwen door een beroep te doen op de teksten van Ayn Rand omdat zij dat eenvoudigweg nergens heeft beweerd.

Rand gebruikt terminologie die provocerend is. Dat geldt voor 'making money', dat geldt voor 'selfishness' en voor 'capitalism' en dus ook voor 'greed'. Wie het hoofdstuk *The Utopia of Greed* uit *Atlas Shrugged* leest, zal beseffen dat die laatste term weinig van doen heeft met de betekenis die *hebzucht* heeft in de volksmond. Wat Rand met 'hebzucht' duidelijk wil maken is dat niemand het recht heeft te verlangen, te krijgen wat hij niet verdiend heeft ('the unearned') – dit staat in sterk contrast met het motto van zowel Marx als

de welvaartstaat: *van eenieder naar vermogen, voor eenieder naar behoeften.*

Ayn Rand in *Capitalism. The Unknown Ideal*: "De morele rechtvaardiging van kapitalisme ligt niet in de altruïstische bewering dat kapitalisme de beste weg is een om 'het gemeenschappelijke goed' te bereiken. Het is waar dat kapitalisme dat doet –als die slogan sowieso enige betekenis heeft– maar dat is slechts een secundaire consequentie. De morele rechtvaardiging van het kapitalisme ligt in het feit dat het 't enige systeem is dat samengaat met de rationele natuur van de mens, dat het 't *menselijke* overleven veiligstelt en waarbij het leidende principe *rechtvaardigheid* is."

Neoliberalisme vs. libertarisme

Is Ayn Rand nu zelf een neoliberal? Het mensbeeld van de *homo economicus* dat gekoppeld wordt aan 'neoliberalisme' laat zich m.i. lastig combineren met het Objectivisme, juist omdat Rand tot haar economische inzicht vanuit andere vooronderstellingen komt. Von Mises, Hayek en Friedman: zij allen hebben overeenkomsten met Rands filosofie waar het gaat om denkbeelden over de *vrije markt*, maar zij kunnen niet zo maar met haar op een hoop gegooid worden. Volgens Rand ontbrak het de utilist Von Mises vooral aan een morele inbedding en Hayek en Friedman stemden in met overheidsregulatie op diverse terreinen die eigenlijk (*zouden moeten*) toebehoren aan de burgerlijke maatschappij zelf: zij bleken in staat tot het aangaan van soms twijfelachtige compromissen om hun economische idealen gestalte te geven. En voor de radicaal Rand is 'compromis' een verdacht begrip: "There can be no compromise on basic principles. There can be no compromise on moral issues. There can be no compromise on matters of knowledge, of truth, of rational conviction."

Nu is Ayn Rand een denker die opgenomen wordt in de stroming die 'libertarisme' heet en die zeker overeenkomsten kent met het neoliberalisme maar er niet mee samenvalt. Waar zit het verschil dan in?

Econoom Alexander Rüstow gebruikte het begrip 'neoliberalisme' om afstand te nemen van het 19de-eeuwse *laissez-faire* liberalisme. De nadruk bij het neoliberalisme ligt op de economie, op economische aspecten van het liberalisme en *niet* op burgerlijke vrijheden. Bij het neoliberalisme geldt als belangrijke kwestie: in welke mate kan de marktwerking gereguleerd en gecontroleerd worden? Denk hierbij aan actieve overheidssturing, markttoezicht, nationaal en mondiaal financieel beleid, tegengaan van kartelvorming en monopolisering, van prijsafspraken. In de praktijk van een gemengde economie uit zich dit onder meer in corporatisme en cliëntelisme. De anarcho-communist Joseph Déjacque schijnt het begrip 'libertariër' als eerste te hebben gebruikt. In de Verenigde Staten werd in de jaren '30 van de vorige eeuw de term door Albert Jay Nock en H.L. Menken ingezet om een onderscheid te maken met het gebruik van de term 'liberal' door president Roosevelt die overheidsprogramma's ontwikkelde voor drastische inmenging in de economie. Libertariërs denken vanuit het *individu* en pleiten voor een minimale of zelfs afwezige staat. Bij het libertarisme is de belangrijkste kwestie: hoe kan de individuele vrijheid gemaximaliseerd worden. In deze filosofie vinden auteurs als Hazlitt, Rothbard, Sciabarra, Hoppe, Norberg en menig ander een onderdak, *ondanks* hun verschillen. Bij het libertarisme ligt het accent op individuele vrijheid, meer dan op het hebben van economische belangen. Het onderscheid tussen neoliberalisme en libertarisme *is* belangrijk: het primaat op de economie maakt het de staat mogelijk schendingen van individuele vrijheden en rechten te rechtvaardigen – het primaat op individuele vrijheid begrenst juist de staat in haar economische zucht. Zoals Achterhuis doet, met een beroep op Humpty Dumpty of Foucault (UVM 87 e.v.), om met een daad van geweld (of gemakzucht) van alles op een hoop te gooien, is een teken van wijsgerige zwakte. En hoewel het begrip 'neoliberalisme' wellicht lastig is om af te bakenen, is wel duidelijk dat actieve overheidssturing, -bijsturing en – regulering in het economisch veld, ondanks het verlangen naar een zeer beperkte staat, tot de kern van het begrip behoort. En dat is *dus* niet de kern van het libertarisme en van het libertaire Objectivisme.

Out of box, or not?

Aan het einde van zijn boek (UVM 296) trekt Achterhuis onder meer de conclusie dat de dystopische trekken van de neoliberale utopie reden zijn om het hele idee van de vrije markt maar te laten vallen: *vershraling van menselijke relaties, gewelddadige onteigening, ontworteling van grote groepen mensen, toenemende sociale ongelijkheid,*

uitsluiting van burgers die de concurrentiestrijd niet aankunnen, afbraak van de politieke macht van gemeenschappen, paradoxale toename van toezicht en controle. Nu is dit inderdaad allemaal niet fraai, maar zoals ik in deze bespiegelingen op *De utopie van de vrije markt* heb kenbaar gemaakt, het heeft niets met de vrije markt te maken, laat staan met het *kapitalisme* van Rand. Wel met het wereldwijde systeem van de gemengde economie – het systeem waar de politiek (lees: staat, overheid, regering) economische belangen heeft en waar actoren in het economisch veld politieke belangen hebben en waar eenieder die niet bij machte is de eigen basale rechten te verdedigen geslachtofferd wordt.

Achterhuis signaleert (UVM 299), met Skidelsky en met een verwijzing naar de econoom Keynes, dat er *een ideologisch vacuüm aan de linkerkant van het politieke spectrum* is en dat er *dringend behoefte is aan nieuwe aansprekende maatschappijbeelden en aan overtuigende morele en politieke idealen (...) een nieuwe economische en sociale politiek dienen te worden ontwikkeld.* Dit roept bij mij de vraag op: hoezo aan de *linkerkant*? Het ideologisch vacuüm zoals dat door Rand werd waargenomen lag niet alleen ‘links’, maar zeker ook ‘rechts’. Haar Objectivistische benadering wil juist die politieke polariteit vermijden omdat polarisering uiteindelijk meer is van hetzelfde: de accenten worden slechts anders gelegd maar de kernopvatting bij beide blijft overeind staan: uiteindelijk *ongebreidelde* bemoeizucht door overheidsorganen met het leven van individuele burgers. Een *nieuwe economische en sociale politiek* zou juist de *individuele* vrijheden van haar burgers serieus dienen te nemen en vrijheid en eigendom te beschermen, anders blijft de valkuil steeds dezelfde – feitelijk betekent dat dan dat die politiek als belanghebbende partij geen kans meer krijgt middels macht de burgerlijke samenleving te kleineren. *Een nieuwe economische en sociale politiek* lijkt zich op het eerste oog slecht te verdragen met Achterhuis’ ontdekking *dat veel van ons menselijk erfgoed en veel van de omheinende instituties die wij in de afgelopen eeuwen hebben gecreëerd, het verdienen om te worden verdedigd tegen de ‘neoliberale tsunami’* (UVM 295). Dit creëert onduidelijkheid, want wie zijn ‘wij’, wat zijn die ‘vele instituties’ die verdedigd dienen te worden en vooral: waarom? Achterhuis blijft de antwoorden schuldig. Zijn ‘wij’ echt allen, of toch maar (geprivilegieerde) enkelen? Hebben die, niet met naam genoemde, instituties waarde of betekenis voor iedereen of toch slechts voor enkelen? De antwoorden op die vragen zijn belangrijk en wel met betrekking tot een volgende vraag: wie gaat voor de verdediging van dat erfgoed de prijs betalen? Er zal immers

eerst *iets* door *iemand* verdiend dienen te worden alvorens dat 'ingezet' kan worden ter verdediging.

Indien het individu door de samenleving als *kernwaarde* geaccepteerd wordt, betekent dat de acceptatie van de gevarieerdheid binnen de menselijke soort. Juridische gelijkheid sluit ten enenmale feitelijke gelijkheid in mens-zijn uit. Indien die feitelijke ongelijkheid veroorzaakt wordt door het schenden van individuele rechten, weten politiek en rechtspraak wat te doen *indien* de individuele rechten van mensen in positieve wetgeving zijn verankerd. Deze opmerkingen sluiten aan bij opvattingen van bijvoorbeeld Hannah Arendt met betrekking tot het onderscheid tussen het politieke en het sociale: politieke discriminatie is uit den boze, in de private sfeer is selectie en exclusiviteit (en dus ongelijke bejegening) de norm.

Het lukt Achterhuis dus niet om *out of the box* te denken. Het gebruik van een obsoleet begrip als 'links' maakt duidelijk dat hij traditioneel in hokjes denkt. En omdat hij termen als vrije markt en kapitalisme associeert met 'rechts', en met walging, blijft er voor hem blijkbaar weinig anders over om vanuit het Mekka van Marx te *blijven* observeren. Dat houdt de zaken wel lekker helder en overzichtelijk, je kunt er eindeloos en avonden lang met lotgenoten over discussiëren maar je lost er niets mee op. Het is net zoets als met bidden of met kaarsjes aansteken hopen dat er geen (neoliberale) overstromingen meer plaatsvinden en er voldoende regenwater valt in Azië zodat de oogsten niet mislukken. Hoop is contraproductief. Dat brengt mij op het teleurstellende slot van het boek van Achterhuis.

Aristoteles, or more

Van iemand die zo veel kritiek heeft op een mondiaal maatschappelijk proces mag verwacht worden dat hij een (concreet) alternatief biedt. Hans Achterhuis doet dat niet. Buiten bovenstaande opmerkingen over de behoefte aan een Nieuw Links, klopt hij aan bij Aristoteles. Dat is mooi, want dat is een filosoof die ik zelf ook waardeer. En ik niet alleen: het aantal *intellectuele* erfgenamen van Aristoteles is ongekend groot. Vele filosofen doen een beroep op hem om een eigen theorie te onderbouwen of om toch vooral aan te geven zich niet in de bloedlijn van die andere Griek te bevinden. Zo looft Ayn Rand deze oude Griek voor diens ontologie, epistemologie en logica, en zijn er in haar ethiek ook sterke overeenkomsten te vinden. *Prudentie* is een deugd die direct

aansluit bij haar visie op de rationele, praktisch ingestelde mens en de deugd *trots* kent een parallel met de attitude van de moreel ambitieuze mens: dat betekent dat iemand het recht moet *verdiene*n om zichzelf als de hoogste waarde te zien door het bewerkstelligen van de eigen hoogste morele perfectie.

Achterhuis sluit *De utopie van de vrije markt* af met *Aristotelische aanbevelingen* (UVM 300).

De insteken hierbij zijn: *herstel van evenwicht tussen markt staat en burgermaatschappij, onderschikking staat en markt aan de burgermaatschappij, markten zijn door elastische banden verbonden met burgermaatschappij, banden niet te veel niet tot het uiterste oprekken, maat houden*. Persoonlijke verantwoordelijkheid speelt bij dit alles een grote rol – of het nu burgers of ambtenaren betreft. Ook hier maakt Achterhuis niets concreet. Hij stuurt de lezer het bos in met de Aristotelische deugden ‘prudentie’, ‘moed’, ‘zelfbeheersing’, ‘maatgevoel’ en ‘rechtvaardigheid’. De laatste is de overkoepelende deugd: *hier draait het om het algemeen belang, niet een eigenschap van een systeem maar van een persoon, een rechtvaardig mens geeft aan eenieder wat hem toekomt*. Wat is dat ‘algemeen’ belang, of wie of wat bepaalt wat iemand ‘toekomt’? Ik mis bij dit alles minstens een theoretisch onderbouwde, politiek-filosofische context.

En dan zijn er nog de opmerkingen over het goede leven (UVM 299); dat *speelt zich af veelal buiten de markt – maar ook buiten de staat!, in wederkerigheidrelaties, in de oikos met mensen die ons het naaste staan, in de gemeenschappelijkheid met anderen om greep op ons leven te houden*. Maar wat is dat ‘goede’ leven volgens Achterhuis? En is dat ‘goede’ leven ook herkenbaar voor andere, zo niet alle leden van de samenleving? Het gebruik van Aristotelische terminologie door Achterhuis wordt zo niet gespecificeerd ingezet dat dus (zelfs!) de filosofie van Rand er in valt te schuiven.

Opvallend is ook dat Achterhuis bij dit alles herhaald gebruik maakt van ‘onderschikking’. Op pagina 302 schrijft hij: *De kardinale deugden van Aristoteles krijgen een veel ruimere relevantie als ze niet beperkt blijven tot de eigen oikos. Zij kunnen ons ook helpen om markt en staat aan te passen en waar nodig ondergeschikt te maken aan waarden van civil society*. Indien hij uit zou gaan van ‘nevenschikking’ zou er al een ander én reëler perspectief ontstaan. Geen van drie genoemde maatschappelijke velden laten zich namelijk van elkaar scheiden: de burger is tegelijkertijd, maar niet steeds in eenzelfde mate, betrokken bij het handelen van de overheid, het functioneren in de markt, bij het vertoeven in de gemeenschappelijkheid met anderen.

Het 'goede leven' waarover Achterhuis spreekt is niet ('veelal') af te scheiden maar speelt zich *overal* af waar het individu zich bevindt en beweegt.

En dan Achterhuis' slotalinea (UVM 302): "Als een dergelijke [ethische] reflectie op 'het goede leven' zich uitstrekt tot de ruimere horizon van markten en overheden die op elastische wijze met onze *oko's* verbonden zijn, dan kan dit bijdragen aan het terugdringen van zowel markten als overheden wanneer die in bepaalde opzichten te ver zijn gegaan." Weer iets vaags: 'in bepaalde opzichten'. Betekent dit dat er opzichten zijn waarin overheden te ver *mogen* gaan? En welke zijn dat dan? Zelf zou ik het 'te ver' juist allereerst willen betrekken op overheden want een 'te ver' van markten komt daar rechtstreeks uit voort.

Utopia revisited

Uit bovenstaande mag duidelijk zijn geworden dat ik ernstige twijfels heb om *Atlas Shrugged* (of daarin het hoofdstuk *The Utopia of Greed*) als de utopie te zien die Achterhuis op het oog heeft. Utopisch denken impliceert vaak ook 'escapisme' en dat is juist nu net wat het Objectivisme niet toestaat: *face reality*. Het is correcter om het politiek-filosofische onderdeel van het Objectivisme te zien als *ideologie*, als *mogelijke* werkelijkheid, dan als *utopie*, als *onmogelijke* werkelijkheid – *The Utopia of Greed* is dan te bezien als een ideologische schets van een samenleving. De reden voor deze benadering wordt gemotiveerd door het gegeven dat Achterhuis utopie *voor alles* ziet als een *negatief* begrip, als iets dat slechts kan uitdraaien in haar tegendeel: geweld en onderdrukking – iedere utopie draagt de dystopie in zich. Echter, de 'hel' die voortkomt uit een gedroomde 'hemel' kan alleen tot stand komen indien de individuele levenssfeer geschonden wordt. De leus 'wees verstandig, eis het onmogelijke' gaat dan wellicht op voor menige utopie, maar niet voor Rands *filosofie*. Ik benadruk 'filosofie' omdat *Atlas Shrugged* niet los gezien mag en kan worden van de gehele context van Rands denken.

Het radicale (en voor wie wil: het enthousiasmerende, uitdagende) in de filosofie van Rand zit 'm m.i. in de vrijmaking van het individu, in het bevrijden van het individu uit maatschappelijke ketenen. Vandaar ook haar definitie van het proces van beschaving: *Civilisatie is het voortschrijden naar een samenleving die gekenmerkt wordt door privacy, het is het proces van de bevrijding van de mens van zijn medemens*. Vanuit deze

bevrijding kan het individu zelf zijn leven vorm geven en zelf bepalen met wie hij om wil gaan – dan wordt hij niet tegen zijn zin en overtuiging in getrokken in een door *anderen* geformuleerd sociaal contract.

Het aanvaarden van de grondslagen van het Objectivisme om Atlantis *psychologisch* binnen te komen, vormt volgens Rand de voorwaarde om ooit Atlantis *existentieel* binnen te komen. Vooralsnog bevindt het existentiële Atlantis zich op deze aardkloot in een ‘innere Emigration’. Niettemin, zegt Ayn Rand, *anyone who fights for the future, lives in it today.*

—

Drs. Frank Vandendries © november 2011